

Bábakalács

Valamikor 1987-ben olvastam a korán elhunyt marosvásárhelyi írónak, Székely Jánosnak Lapok egy befejezetlen regényből című igen szép írását. Egy vidékre kihelyezett botanikatanárról szolt, aki „a növények között is a legjobban a bábakalácsot szerette”. Az olvasás nyomán számomra egyre inkább rokonszenvenné vált a botanikatanár, noha egy adott pillanattól a bábakalácsot éreztem a regényrészlet „hősenek”. Meghatott a bábakalács humanizált, noha úgy gondolom, a botanika tudományának sem ellentmondó megjelenítése, a regénybeli bábakalács „emberi története”.

A regénybeli botanikatanár sorstársammá lett.

Folklorkutatóként a csikszentdomokosi lakodalom jelkép-, illetve szimbolika rendszerét is vizsgáltam. Itt jelentkezett az én kutatásomban a bábakalács, mely aztán a regényrészlet olvasása közben egészen új, de inkább mély megvilágításba került.

Népköltészetünk virágszimbolikájában, tudtommal, nem fordul elő, a Magyar Néprajzi Lexikonban nincs címsava, noha Kodály megállapítása, mely szerint a virágének képnelve a szerelmi élet kényesebb, szégyellni valóbb, de kimondásra kínálkozó vonatkozásai számára is egyértelműen alkalmas, nem indokolja eme növény mellőzését. Meglepő viszont, hogy a népköltéssel ellentétben a bábakalács a szokásfolklorban bukkant fel; illetve az, hogy népi kultúránk jelképrendszere – ezúttal a párválasztásra, lakodalomra gondolok – mennyire összetett, differenciált és mélyértelmű lehet.

Újólág megerősít azon látásomban, hogy egy-egy szokásjelenet, szokáskellék nem más, mint a népköltészet egy-egy költői képeinek a szokásba való transzponálása, élőben való eljátszása, megjelenítése.

A továbbiakban gyűjtésemből olyan mozzanatokat idézek, Székely János botanikatanára reflexióinak ürügyén, amelyek egyértelművé teszik, hogy a bábakalács valóban különös virágszimbólumunk.

A farsangvégi mulatságok a társasági, érzelmi élet szentdomokosi ciklusosságában határkönek, a párválasztás folyamatában minőségi eseménynek számítotak és számítottak.

A szokásesemények sorozatából csak egy mozzanatot ragadok ki.

A leány húshagyóhétfő estéjén tűzte a „mirtuszt”, a fehér bokrétát annak a legénynek a sapkájára, aki rendszeresen bejárt a házhoz vizitába. A legény most is a házhoz ment és a leány, szülei jelenlétében tűzte fel neki a mirtuszt, mely egyféle eljegyzésnek is számított. „Erre (ti. a mirtuszra) úgy vigyáztak, mint egy oltár darabra” – mondta egyik adatközlőm.

Húshagyókedden a fiatalság a táncháznál gyülekezett. Itt tűzték fel a legények sapkájára a „táncoltató virágok”-at. Ezek kisebb piros bokréták voltak, és minden leány tett annak a legénynek, aki többet táncoltatta a farsangon. Ez volt a hála részükről. Az idősebb, „leamaradottabb” legényeknek a sapkájára pedig *bábakalács*ot tűztek, ördög-bordával körítve.

A táncháznál felsorakoztak és onnan vonultak 11 órára a falu központjába. Előmentek a zenészek felvirágozott hangszerekkel, utánuk a „szeretős legények”, sapkájukon a mirtusszal, külön a férjhez menő leányok, aztán a piros bokrétás legények és leghátul a bábakalácsosok.

Nos, hogy részben ismétlem magam, engem a „bábakalács emberi története”, jelkép ereje, és ennek ürügyén az idős legények bábakalács sorsa lepett meg méginkább; még pontosabban az a párhuzam, amit e növényi faj „sorsa” és a fenti legénykategória társasági-társadalmi helyzete között érzek, Székely János írása szemszögéből és a magam szerelte tudás alapján. Lenyűgözött az a felismerés, hogy népi kultúránk jelképrendszere még a mellékesemények, szereplők esetében sem véletlenszerű, hogy

az eszközök nemcsak egyszerű konvenciók, hanem egy mélyértelmű kommunikációs rendszer elemei, betűi vagy szavai, melyekben a kódolás és dekódolás valamikor tökéletesen működött; az, hogy ember és természet viszonya mennyire bensőséges és mély volt, hogy a környező világot nemcsak a mindennapi lét szemszögéből, hanem, ha szabad így mondani, tudományosan, jellembelileg, pszichikailag is ismerte. Mert itt többről van szó, mint arról, hogy népünk is hitt főleg a fa, de a növénylélek létében.

Kutatásaim során én csak rögzítettem a tényt, ti. hogy a vénlegény farsangi megkülönböztető jele a bábakalács. De soha nem tűnődtem afölött, hogy számukra miért éppen ez a „Székely János botanikatanára szerint „színtelen, szagtalan, száraz, szinte virágtalan virág” a jel. A szokás más jelképeivel (pl. fenyő, kenyér, rituális étkek és italok stb.) sokat foglalkoztam, de hogy a mellékszereplők, ez esetben a legénytársadalom kisebbségi rétege, vagy hogy úgy általában a mellékesnek tűnő dolgok is átgondoltan szimbolizáltak, illetve tartalmi jelentéssel bírnak, arra már kevésbé gondoltam.

Mert mi a vénlegény, ha nem a legénytársadalom „bábakalácsa”; és mi a bábakalács, ahogy Székely János regényéből megismertem, ha nem a „növényársadalom” vénlegénye? Egyiket sem dobja, közösíti ki a maga társadalma, illetve a növényvilág, mind a kettőt megtűri, de a másságukat is jelzi. „A bábakalács „az észrevétlenségben, már már a talajban virágzik” – mondja a regény botanikatanára.

És a vénlegény hol, hogyan, kinek virágzik?

„Ami a többi fajok esetében célszerűnek bizonyult (mármint a beporzás szempontjából), arról ő önként lemondott” – olvasom Székely Jánosnál.

Nos, a vénlegény hajt-e, nevel-e utódot maga helyett, kérdezem, hogy ne erőltessem a párhuzamból kicsengő erotika hiányát az életében, hisz erről a „beporzásról” mondott le ő is önként, vagy akaratán kívüli okból kellett lemondania.

A bábakalács „eredetileg délceg, hosszú szárú növény volt, akárcsak a többi” – olvasom tovább.

A vénlegény is lehetett az!

A valamikori délceg bábakalács „betölthette volna hivatását, de irgalmatlanul lekaszálták”.

Nemegy vénlegény sors juttatja eszembe a mondhatni társadalmi méretekben jelentkező és társadalmi gyökerű „kaszacsapások”-at. Az ún. kollektivisták legényekre gondolok, akiket a helybéli leánytársadalom megvetett, így sokan közülük megöregedtek.

A bábakalács „színtelen, szagtalan, száraz”, talán már „virágnak sem nevezhető növény” – vélekedik Székely János botanikatanára – mely „összegömbölyödött sünként gubbaszt a fűben” és alkatával szinte hallhatóan mondja: „elegem volt a megtipratásból”.

A vénlegény is résztvehet és résztvesz – mint láttuk – a legény- és leánytársadalom összejövetelén, farsangi multságán, de csak a sor végén: színtelenül, szárazon, a megtűrtség, a megbélyegezettség lelki szorongásával, komplexusával.

Említettem, hogy a vénlegényt nem tekintik (a vénleányt sem) a társadalomból ki-rekesztett személynek, és én ebben faluközösségi rendszerünk humánumát látom. Viszont tudni kell azt is, hogy ugyanaz a közösség, ha olykor kegyetlenül is, de mindig szankcionálta és szankcionálja mindazokat, akik az élet-, illetve a szokásrenddel, hagyománnyal szemben vétettek. Éppen a faluközösség minden szempontú egyensúlyának megőrzése végett.

Érdekes, hogy Szentdomokoson a vénleány-csúfoló szokások elenyészőek. És ebben némi logika van, hisz hagyományosan a párválasztás kezdeményezése mindig is férfiszerep volt. Ennek elmulasztása méltán szankcionálhatóbb, mint a pártában várokozás, mely egy leány számára önmagában is elég büntetés.

Hát ilyesmik jutottak eszembe Székely János költői prózája olvasása közben, és e szerény virág-példán tovább gondoltam azt, amit előbb már említettem, hogy népi kultúránkban valószínű semmi sem lehet öncélú, nincs véletlen szimbolika, semmi sem csupán csak jel. Minden elem bizonyára egyben szellemi, lelki töltetésű jelkép is. Többet közöl annál, mint amennyit a jeleket olvasni nem tudó csak észrevételez. Meglehet, hogy képzelődés, de azért kimondom: a bábakalács ürügyén bennem valamiféle népi heraldika létének gondolata is motoszkál.

A bábakalács ilyen meglátása erdélyi folklórkutatásunk lehetőségeit, feladatait is felvillantja: a színjáték, a felszín, az ornamentika formai elemeinek leírásával együtt lelkiségünk mély rétegeinek feltárása felé is elmozdulni. Számomra egyértelmű, hogy a bábakalács a csíkszentdomokosiak világszemléletében, jelképrendszerében olyan szimbólum, amely egy emberi réteg alkati, jellembeli, lelki és társadalmi lényegét sugallta, minden különösebb körülírás nélkül.

Székely János óriási írói empátiája különös módon találkozott egy közösség jelkép-teremtő érzékével. Számomra öröm volt a két szemlélet közötti kapcsolatot felfedezni, kettőjük között közvetíteni, amire az író meghatódotan reflektált.

Dr. Balázs Lajos

Székelyzsombor (Seres András felvétele)